

Estratègies i polítiques de turisme sostenible

Marco A. Celdrán Bernabeu

PID_00212896

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Principis bàsics de la planificació sostenible	9
2. Nous paradigmes i enfocaments conceptuals: competitivitat i diferenciació, resiliència territorial, smart growth, el desenvolupament inclusiu de les destinacions (whole place development), la governança de les destinacions, destinacions turístiques intel·ligents	12
3. Tècniques i instruments per a un desenvolupament turístic sostenible	15
3.1. Les auditories ambientals, sistemes de gestió ambiental i certificacions	15
3.2. La capacitat de càrrega	20
3.3. Avaluació d'Impacte Ambiental (EIA)	21
3.4. L'aplicació de les TIC a la planificació i gestió turística	23
3.5. Els indicadors de desenvolupament sostenible del turisme	24
3.6. Protecció d'àrees	26
4. Estratègies de desenvolupament per a espais turístics sostenibles	30
4.1. El turisme comunitari	30
4.2. Gestió Integrada d'Àrees Litorals (GIAL)	31
4.3. Gestió sostenible en destinacions de turisme urbà i de patrimoni	34
4.4. Gestió sostenible en destinacions de muntanya i neu	36
4.5. Gestió sostenible d'espais naturals i destinacions d'ecoturisme	38
Resum	40
Bibliografia	41

Introducció

En aquest mòdul analitzarem els plantejaments pràctics de la sostenibilitat en el turisme així com les principals línies d'actuació, instruments i tècniques que hem d'utilitzar a l'hora d'avançar cap a un desenvolupament sostenible de l'activitat turística. És evident que les relacions entre turisme i desenvolupament han canviat, hem passat d'un concepte de desenvolupament únicament relacionat amb el creixement econòmic a un altre on preval la sostenibilitat i la dimensió social (Sharpley, 2009). Tendència que també ha generat un canvi de rumb en les estratègies i polítiques turístiques mundials: s'ha arribat a la conclusió que el benefici econòmic no sempre és sinònim de desenvolupament.

I és que el turisme és, a priori, l'activitat perfecta per generar riquesa i transferir-la de les regions més riques a les més pobres o, almenys, així es pensava als anys seixanta, quan el turisme de masses era la indústria sense fums. Per tant, el desenvolupament turístic és una opció de creixement d'enorme interès, que sorgeix gràcies a la valoració social de determinats recursos. Ara bé, aquests espais solen ser singulars i especialment sensibles a l'activitat humana, la qual cosa, inicialment, planteja la necessitat d'establir límits que controlin aquests processos. Límits que suggereixen una adequada planificació del creixement turístic com a requisit bàsic pel desenvolupament, tant en destinacions consolidades com en destinacions emergents. Tot fa pensar que les destinacions emergents siguin les que més consciència han d'assumir sobre aquesta reorientació de processos i polítiques, en tenir com a referència els errors del passat de moltes regions i països turístics.

En aquest sentit, hem de citar el cas de la regió turística més important del món, el Mediterrani, un laboratori d'experiències turístiques positives i negatives, però que des del punt de vista de la sostenibilitat ha fomentat processos de creixement que han devastat ambiental i socialment molts territoris. A la seva costa, hi trobem des del turisme massiu i indiferenciat de sol i platja, fins al turisme cultural més elitista (Salvá, 1998). En termes generals, la intervenció humana sobre aquest territori dóna exemples de pràctiques turístiques insostenibles basades en el consum voraç de sòl, que ha derivat en conflictes territorials i socioeconòmics dignes d'anàlisis. Són els models d'expansió urbà-turístics fonamentats en la creació d'oferta de segona residència associada al gaudi de les condicions climàtiques. Amb el pas dels anys, hem comprovat que aquests models s'han establert com els dominants i han demostrat la seva insostenibilitat, tant a nivell territorial com ambiental, social i cultural.

Així, el model turístic dominant ha estat guiat en molts casos pel consum de sòl i la producció d'oferta turística-residencial durant anys. Les seves inèrcies econòmic-territorials segueixen ocupant la major part dels plantejaments "turístics" dels nostres espais geogràfics, la qual cosa també ha fet que ens plan-

tegem la introducció de criteris i mesures que orientin la sostenibilitat del turisme. **Aleshores, cap a on orientar la sostenibilitat?** El turisme sostenible ha d'estar emparat per tres directrius elementals:

- L'ambiental.
- La sociocultural.
- L'econòmica.

Per aconseguir cadascuna d'aquestes dimensions de la sostenibilitat, els processos de planificació turística han d'estar governats per unes polítiques i estratègies de turisme sostenibles que garanteixin posar en marxa models alternatius, més respectuosos amb el medi ambient i la societat local. Aquest paradigma treballa amb un triple objectiu, més conegut com la *Triple Bottom Line* (Elkington, 1994), que es referix al fet que les empreses, institucions i organitzacions han de passar comptes a la comunitat local, en termes ambientals, econòmics i socials.

Polítiques i processos que, a diferents escales, han de suscitar estratègies que siguin el percussor de models alternatius per a l'actual turisme de masses (el model establert), fonamentats en l'apoderament de les comunitats locals. Parlaríem així de polítiques i estratègies evolucionades que aposten per models rendibles a llarg termini, en detriment dels models a curt plaç, gairebé sempre enfocats al consum massiu de sòl i l'especulació.

Objectius

Els objectius específics d'aquest mòdul són:

- 1.** Conèixer els principis bàsics de la planificació i gestió turística sostenible o responsable.
- 2.** Aprofundir en el coneixement dels nous plantejaments conceptuals associats al paradigma ambiental.
- 3.** Identificar quins són els principals instruments i tècniques per desenvolupar una planificació i gestió turística sostenible.
- 4.** Promoure l'engegada d'espais turístics sostenibles gràcies a estratègies concretes.

1. Principis bàsics de la planificació sostenible

Abans d'entrar a valorar les diferents polítiques i estratègies per a posar en marxa un turisme sostenible, és necessari que coneguem algunes anotacions bàsiques. Podríem començar preguntant-nos, **Què és realment el turisme sostenible?** Existeixen una gran quantitat de definicions, sintetitzant podem dir que parlem de la decisió de posar en funcionament pràctiques turístiques més intel·ligents, més respectuoses, ja que es tracta d'un turisme que té en compte i cuida el nostre medi ambient busca l'equilibri de la dimensió ambiental, sociocultural i econòmica per garantir una sostenibilitat a llarg termini.

Taula 1. Dimensions i realitats del turisme sostenible (TS)

Dimensions	Què ha passat durant les últimes dècades?	La proposta del TS
Ambiental	El segle XX ha posat de manifest que els models de desenvolupament no havien contemplat la dimensió ambiental, tan sols la maximització del benefici. Les noves tendències del mercat i la creixent consciència ecològica, assenyala la mala praxi d'aquests models.	El turisme sostenible busca optimitzar l'ús dels recursos, mantenint i conservant ecosistemes i paisatges. Per això utilitza instruments de planificació i gestió sostenible, com la capacitat de càrrega, els indicadors de sostenibilitat, etc. S'aposta per un ús òptim dels recursos ambientals.
Sociocultural	En molts casos, les comunitats amfitriones no han estat respectades, la qual cosa ha derivat en pèrdues patrimonials i etnològiques. S'ha produït una banalització de les comunitats locals.	El turisme sostenible té com una de les seves premisses l'apoderament de les comunitats locals, a través de diferents estratègies i polítiques que persegueixen. Semblant és el cas del turisme comunitari, turisme solidari, turisme responsable, etc.
Econòmica	En molts casos, el desenvolupament turístic ha buscat la maximització dels beneficis econòmics, sense tenir en compte la viabilitat dels models generats. En general, models basats en rendiments a curt plaç (especulació immobiliària, construcció d'infraestructura turística, oferta immobiliària, etc.). S'ha creat riquesa, però concentrada en uns pocs.	El turisme sostenible busca generar models de negoci a llarg termini, on les comunitats locals són les màximes responsables. Són, per tant, models basats en el correcte equilibri entre el desenvolupament econòmic, el repartiment equitatiu dels beneficis i la conservació del paisatge i els recursos. Models respectuosos amb el medi ambient que amplien les seves mires de rendiment a horitzons molt més coherents amb les necessitats locals.

Font: Elaboració pròpia.

Per aconseguir aquestes propostes del turisme sostenible (TS), resulta essencial aconseguir un consens entre els agents públics i els privats, de manera que es puguin coordinar tots dos interessos. L'administració pública juga aquí un paper clau, perquè ha d'harmonitzar interessos privats i drets públics, com és la conservació del medi ambient i les cultures locals. Amb aquest objectiu utilitza la planificació turística.

En aquest sentit, són multitud els casos en els que les comunitats locals abandonen les seves activitats tradicionals (sector agropecuari i/o forestal, en general poc rendibles) per activitats com el turisme. En aquest moment, s'inicia un cercle viciós que deriva a la pèrdua de les tradicions i del coneixement popular dels pobles que les generacions futures no podran gaudir. Els models territori-

als canvien, s'abandonen cultius, es transforma el paisatge, etc., accions que, amb el pas del temps, desemboquen en problemes socioeconòmics (pobresa, falta d'alternatives de desenvolupament, etc.).

Cal remarcar la idea que l'absència de planificació ha estat la causa de desequilibris socioeconòmics, territorials i ambientals, que poden arribar a comprometre la viabilitat del turisme com a activitat (Ivars, 2003). Però llavors, **què és la planificació turística?**

Per Getz (citat per Crosby i Moreda, 1996) la planificació és un procés basat en la recerca i l'avaluació, que tracta d'optimitzar la contribució potencial del turisme al benestar social i a la qualitat ambiental. Per a aquest mateix autor (aquesta vegada citat per Ivars, 2003) es poden identificar quatre enfocaments en relació a la planificació turística:

- 1) **El desenvolupista**, que entén el turisme com una activitat totalment beneficiosa.
- 2) **L'econòmic**, que concep el turisme com una activitat exportadora, amb un potencial de contribució al creixement econòmic. Prioritza les finalitats econòmiques sobre les ambientals i socials.
- 3) **El físic**, que incorpora la dimensió territorial per aconseguir una adequada distribució de les activitats turístiques a l'espai, tenint cura dels aspectes ambientals.
- 4) **El comunitari**, que promou el control local del desenvolupament turístic perquè la població local sigui la màxima beneficiada.

La planificació del turisme seria una resposta als problemes actuals del turisme, tractant de promoure un desenvolupament ordenat (racional) del turisme, amb uns objectius i línies d'actuació per aconseguir-los.

La planificació i gestió sostenible del turisme busca emprendre un turisme més responsable en el que les empreses i els turistes adoptin posicions de respecte cap al medi ambient i les comunitats locals. El concepte de sostenibilitat ha evolucionat de l'ús sostenible dels recursos (és a dir, d'una orientació predominantment ambiental) cap a una visió més integradora que acomoda tant l'esfera ambiental com la humana.

Taula 2. Planificació i gestió sostenible del turisme

--	Objectius	Quines accions ha de desenvolupar un planificador del turisme?
Sostenibilitat ambiental	Aconseguir desenvolupaments turístics respectuosos amb el medi ambient.	<ul style="list-style-type: none"> • Avaluació de l'impacte ambiental de les activitats turístiques. • Analitzar el territori i les seves diferents capacitats d'ús. • Preservar i avaluar els recursos ambientals. • Equilibrar desenvolupament turístic i manteniment dels valors ambientals d'un territori.
Sostenibilitat sociocultural	<ul style="list-style-type: none"> • Mantenir la identitat cultural de les comunitats amfitriones. • Aconseguir que les comunitats aconseguixin el control del desenvolupament. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mantenir i fomentar tradicions i costums locals. • Preveure possibles impactes socials del turisme. • Consulta prèvia a les comunitats sobre el procés de desenvolupament.
Sostenibilitat econòmica-empresarial	<ul style="list-style-type: none"> • Desenvolupar estratègies de desenvolupament rendibles, tant per a comunitats com per a empresaris. • Crear models pel llarg termini. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tractar que les comunitats locals siguin les principals beneficiàries d'aquests processos. • Formar a les comunitats locals. • Desenvolupar models de negoci rendibles, basats en models alternatius que busquin la seva rendibilitat a llarg termini.

Font: Elaboració pròpia.

2. Nous paradigmes i enfocaments conceptuals: competitivitat i diferenciació, resiliència territorial, *smart growth*, el desenvolupament inclusiu de les destinacions (*whole place development*), la governança de les destinacions, destinacions turístiques intel·ligents

Durant les últimes dècades, no hi ha dubte que el desenvolupament del paradigma ambiental ha provocat uns canvis significatius en el turisme. Ha nascut una ètica del turisme que advoca per unes estratègies de desenvolupament més responsables, partint de la base d'un turisme conscient dels efectes del creixement econòmic sobre els recursos naturals i socioculturals. Aquest fet s'ha constatat durant anys a través dels models establerts, especialment nocius amb el medi ambient i les societats locals, que han reflectit la necessitat d'emprendre línies d'actuació alternatives. Tot en la línia marcada per una demanda amb una creixent sensibilitat ambiental, més formada i exigent amb els processos de desenvolupament.

D'aquesta manera, sorgeixen uns paradigmes renovats del desenvolupament turístic, que motiven, al mateix temps, l'aparició de propostes de planificació i gestió turística sostenible associades a diferents plantejaments conceptuals.

Taula 3. Nous plantejaments conceptuals

Paradigma	La idea
Competitivitat i diferenciació	La constant evolució dels mercats turístics ha abocat a determinades àrees i destinacions a la seva maduresa, la qual cosa deriva en pèrdues de competitivitat. L'ús racional dels recursos i la correcta planificació del turisme s'estableix, així, com un factor clau de la competitivitat d'una destinació, ja que els models solament són sostenibles si es preserva l'entorn que ha fundat l'atractiu turístic. A l'uníson, aquests models han d'apostar per la qualitat com a via de diferenciació en un mercat turístic dominat per l'elevada competitivitat.
Resiliència territorial	Basant-nos en les aportacions d'Amat (2013), "hauriem d'entendre la resiliència territorial com la capacitat dels propis territoris per mantenir o recuperar equilibris anteriors en presència de xocs de caràcter extern, o, en altres circumstàncies, definir un futur territorial a partir del diagnòstic de les trajectòries heretades, considerant els elements principals del sistema territorial (fluxos metabòlics, dinàmiques socials, xarxes de governança i medi ambient construït". Novo (2006) indica que la resiliència és la "capacitat dels sistemes (ecològics, social...) per anticipar-se o sobreposar-se a situacions de canvis. Un sistema fort seria aquell que té la capacitat suficient per suportar discontinuïtats".

Paradigma	La idea
<i>Smart Growth</i>	El creixement intel·ligent o <i>Smart growth</i> és un concepte sorgit als anys noranta que descriu la necessitat de dirigir el creixement urbà cap al desenvolupament de comunitats sostenibles. És una alternativa a l'expansió urbana i suposa un desafiament a les velles polítiques de planificació urbana.
Desenvolupament inclusiu de destinacions <i>Whole place development</i>	El desenvolupament inclusiu de destinacions (<i>whole place development</i>) centra els seus esforços a permetre que persones amb discapacitats especials puguin funcionar de manera independent a través del disseny de productes, serveis i entorns dissenyats de manera universal, entenent així el turisme com un dret fonamental de tots els ciutadans. D'aquí neix la premissa d'eliminar obstacles i barreres que assegurin l'accés universal de tots els ciutadans a l'entorn, al transport, a les instal·lacions i als serveis turístics.
Governança de les destinacions	Els últims canvis que han tingut lloc a l'escenari turístic deixen veure la necessitat de replantejar la política i la gestió turística de les destinacions. Els cinc principis bàsics de la bona governança serien: obertura, participació, responsabilitat, eficàcia i coherència (<i>Libro Blanco de la Gobernanza Europea, 2001</i>). Aquests són aplicables a totes les polítiques i suposa un nou enfocament de gestió basat en la planificació i el consens amb tots els agents implicats.
Destinacions turístiques intel·ligents (DTI)	El DTI és un concepte nou que, en part, s'associa a l'aplicació del paradigma de la <i>Smart City</i> a la destinació turística i a la necessitat de posar en marxa nous enfocaments a la gestió de les destinacions. És un concepte per concretar. SEGITTUR ho defineix com "un espai innovador, accessible a tots, recolzat en una estructura tecnològica d'avantguarda, que garanteix el desenvolupament sostenible del territori turístic i facilita la interacció i integració del visitant amb l'entorn, incrementant la qualitat de la seva experiència en la destinació". La governança seria un pilar fonamental de la destinació turística intel·ligent (DTI).

Font: Elaboració pròpia.

Una vegada analitzades les principals característiques d'aquests plantejaments conceptuals i amb la voluntat d'aglutinar idees, interessa aprofundir en el concepte de **Destinació Turística Intel·ligent (DTI)**. Aquest nou concepte, global i totalitzador (igual que el de turisme sostenible, amb els seus pros i contres a l'hora de marcar un desenvolupament operatiu del mateix), sembla tenir un llarg recorregut i està suscitant l'interès de diferents agents públics i privats, malgrat no estar exempt de crítiques. Motiu pel qual és oportú que aprofundim una mica més en la seva comprensió.

En aquest sentit, la Secretaria d'Estat de Turisme (Ministeri d'Indústria, Energia i Turisme), a través del **Pla Nacional i Integral de Turisme (PNIT, 2012-2015)**, ha mostrat el seu interès pel desenvolupament operatiu d'aquest concepte. A aquest efecte inclou, entre les seves mesures, la posta en marxa de destinaci-

ons intel·ligents, destinacions que anirien més enllà de la gestió turística convencional. Aquestes destinacions comptarien amb una important base tecnològica, que sustentaria el desenvolupament sostenible de l'activitat turística i la millora de la posició competitiva de la ciutat. És un concepte encara en fase experimental que integra la planificació turística del territori, l'aplicació de la sostenibilitat a la cadena de valor, la incorporació de la tecnologia en l'experiència del turista i en la prestació dels serveis, la gestió eficaç i eficient dels recursos i l'habilitat per donar resposta a les necessitats i els comportaments dels turistes (*Revista Hosteltur*, juliol 2012).

El concepte DTI intenta fer front a les necessitats de les destinacions turístiques del segle XXI, influenciades per tendències turístiques renovades (nous perfils de demanda amb una major conscienciació ambiental, l'obligació d'emprendre estratègies de reestructuració de l'oferta, etc.) i una evolució demogràfica, política, social i econòmica que motiva la transformació de la gestió turística de les destinacions.

Per tant, la Destinació Turística Intel·ligent engloba diferents enfocaments i aposta per la posta en marxa d'estratègies orientades a la consecució d'uns majors llinars de **competitivitat i diferenciació**, sent conscient de la necessitat de planificar l'activitat turística i fer un ús racional dels seus recursos, limitant en gran part els impactes ambientals. D'aquesta forma, s'apostaria per **un Smart Growth**, un creixement controlat basat en el desenvolupament sostenible. També per l'accessibilitat universal de la destinació, la qual cosa facilitaria un **turisme més inclusiu**. I tot orientat per un nou enfocament de gestió basat en **la governança**: la planificació del desenvolupament turístic i el consens en tot el procés.

En definitiva, ens trobem que la sostenibilitat és un dels grans objectius de les destinacions turístiques intel·ligents, que fan ús de la tecnologia per millorar la gestió dels seus recursos, fer més competitives les destinacions al millorar l'eficiència dels seus diferents processos (serveis públics, infraestructures, etc.) i millorar la qualitat de vida dels seus ciutadans.

3. Tècniques i instruments per a un desenvolupament turístic sostenible

En les últimes dècades del segle XX podem trobar molts exemples de pràctiques econòmiques que s'han orientat cap a la maximització del benefici, sense considerar les repercussions ambientals i socioculturals. L'esgotament dels recursos i l'empobriment de les comunitats locals, ha fet necessari instaurar unes polítiques de planificació i gestió turística sostenible amb criteris renovats (Frey i George, 2008).

Així, durant anys els espais naturals de tot el planeta han sofert diferents agressions antròpiques que han desembocat a externalitats negatives, que avui podem traduir en forma de pèrdues de biodiversitat, la degradació d'espais naturals, la contaminació d'ecosistemes, de l'atmosfera, la sobreexplotació dels recursos, el canvi climàtic, etc. Per aquest motiu, a l'inici de la dècada dels noranta sorgeix un sentiment ambientalista (La Cimera de Rio del 1992 va ser el principal calaix de ressonància) que planteja la necessitat d'aconseguir desenvolupaments sostenibles que harmonitzin la protecció del medi ambient amb el progrés econòmic i social.

Amb aquest objectiu, també apareixen diferents tècniques i instruments que pretenen compaginar el creixement econòmic amb el respecte pel medi ambient a través d'unes eines concretes. Parlem, per exemple, de l'Agenda 21 Local (emanada de la Cimera de Rio), que proposa un Pla d'Acció per introduir el desenvolupament sostenible en qualsevol àmbit de decisió. Recordem que un dels casos internacionals d'aplicació més coneguts va ser el municipi de Calvià, a Mallorca.

Des de llavors fins ara, han aparegut diferents tècniques i instruments que se centren en la recerca de l'equilibri entre activitat turística i qualitat mediambiental, dos elements totalment dependents l'un de l'altre.

3.1. Les auditories ambientals, sistemes de gestió ambiental i certificacions

Gestionar ambientalment una empresa o organització significa gestionar aquelles activitats que han tingut o poden tenir un impacte ambiental. Amb aquestes finalitats es desenvolupen els denominats sistemes de gestió ambiental (SGMA), que es poden definir com un instrument voluntari **dirigit a empreses o organitzacions** que vulguin aconseguir un alt nivell de protecció del medi ambient en el marc del desenvolupament sostenible. El seu principal objectiu és millorar el comportament mediambiental de les empreses, la

qual cosa també aporta valor afegit al producte/servei de l'empresa o organització, en millorar la imatge corporativa, qualitat del producte i, per tant, la seva competitivitat.

A aquest efecte, els SGMA creen una metodologia de treball en la qual queden documentades les actuacions de caràcter mediambiental que duen a terme les empreses o organitzacions per, d'aquesta manera, certificar el correcte compliment dels requisits dels sistemes de gestió. Aquesta certificació la realitza una empresa acreditada mitjançant la corresponent auditoria ambiental. Actualment existeixen dos tipus de SGMA, sent dues normes totalment compatibles i complementàries:

1) **UNE-EN ISO 14001.** L'ISO és l'Organització Internacional per a la Normalització, una federació mundial d'organismes nacionals de normalització que preparen normes internacionals a través de comitès científics formats pels organismes membres. Aquesta norma de caràcter internacional permet la possibilitat de sistematitzar cadascuna de les activitats que es desenvolupen en una organització/empresa, a més de promoure la protecció ambiental i la prevenció de la contaminació des d'un punt de vista d'equilibri amb els aspectes socioeconòmics. Una empresa/organització sol començar per aquest tipus de SGMA.

Organització Internacional per a la Normalització (ISO)

L'Organització Internacional per a la Normalització (ISO) és un organisme per més de 100 agrupacions o països membres, fundada l'any 1947 i amb seu a Ginebra. La seva missió és estandarditzar normes de productes i seguretat per a les empreses o organitzacions a nivell internacional. Són les denominades normes ISO, normes de caràcter voluntari.

Les normes ISO 14001 es remunten a la Cimera de Rio del 1992, on la ISO va ser convidada i es va comprometre al desenvolupament de normes ambientals internacionals, més tard denominades ISO 14000. Aquestes normes estableixen eines i sistemes enfocats als processos de producció interna d'una empresa o organització, així com els efectes o externalitats d'aquests sobre el medi ambient.

2) **Reglament EMAS.** El Reglament EMAS data de 1993 (Reglament CEE 1836/1993) i ho podem definir com un sistema comunitari de gestió i auditories ambientals al que poden adherir-se voluntàriament. EMAS identifica a aquelles organitzacions que implanten un Sistema de Gestió Mediambiental i adquireixen el compromís de millora contínua. El Reglament EMAS va ser promogut i promulgat per la CEE afavorit per la política de la UE per tal de promoure mesures que condueixin a una millora del comportament mediambiental de les organitzacions. Moltes empreses/organitzacions evolucionen des de la ISO 14001 al reglament EMAS de manera senzilla, al no existir duplicitats. No obstant això, cal reunir certs aspectes suplementaris a l'ISO 14001.

Reglament EMAS

El reglament EMAS ha anat evolucionant des de 1993 (EMAS I, II i III). A l'actualitat, hi ha vigent el Reglament 1221/2009, del Parlament Europeu i del Consell, de 25 de novembre de 2009, relatiu a la participació voluntària d'organitzacions en un sistema comunitari de gestió i auditoria mediambientals (conegut com a Reglament EMAS III). El seu abast s'estén a totes les organitzacions que funcionen a la Unió Europea.

Taula 4. Per què implantar un SGMA a la meua empresa o organització?

Tipus d'avantatge	Millora
Generals	<ul style="list-style-type: none"> • Millora les relacions amb el medi ambient i redueix el risc mediambiental de l'organització. • Avantatges financers pel control d'operacions. • Compliment de la legislació mediambiental. • Augmenta la qualitat en la gestió mediambiental.
Costos	<ul style="list-style-type: none"> • Augment de l'eficiència en els processos: estalvi en matèries primeres i energia. • Millora el control i la gestió. • Reducció de costos per taxes, cànon, multes i indemnitzacions.
Ingressos	<ul style="list-style-type: none"> • Millora de la imatge de l'empresa o organització. • Millora de la competitivitat. • Millora de les relacions.

Font: Elaboració pròpia.

Per instaurar un SGMA s'han de seguir una sèrie de passos que podríem sintetitzar en:

1) Anàlisi preliminar mediambiental. Seria una espècie de radiografia mediambiental de l'empresa o organització, en la qual es detectarien aquelles activitats que tenen influència en el medi ambient.

2) Política mediambiental. En aquesta fase s'establiria una política mediambiental de l'empresa, amb intencions i principis d'acció respecte al medi ambient.

3) Planificació. Es divideix en quatre àrees:

a) Aspectes mediambientals:

- **Aspecte mediambiental.** El seu objectiu és detectar els impactes ambientals derivats de les activitats.
- **Impacte mediambiental.** Detectar qualsevol modificació del medi ambient derivat de les actuacions de l'organització.
- **Aspecte mediambiental significatiu.** Aspecte que produeix un impacte destacable.

b) Requeriments legals i altres requisits. Conèixer i aplicar els requisits legals a l'organització.

c) Objectius i metes. Han d'existir objectius i metes respecte a la situació de l'organització.

d) Programa de gestió mediambiental (EMP). Descripció detallada de com aconseguir els objectius i metes.

4) Implantació i funcionament del SGMA:

a) **Estructura i responsabilitat.** L'alta direcció és la responsable, però s'han de delegar tasques perquè tot el personal sàpiga actuar respecte el SGMA.

b) **Formació, conscienciació i capacitat professional.** Identificar necessitats formatives i conscienciar als empleats respecte al SGMA.

c) **Comunicació.** Definir un organigrama perquè la comunicació de tot l'equip sigui fluïda.

d) **Documentació del SGMA.** Tots els procediments del SGMA han de quedar documentats:

- Manual del sistema integrat de gestió.
- Manual de procediments.
- Instruccions de treball.
- Registres i formularis.

e) **Control de la documentació.** Ho realitza l'organització a través de procediments.

f) **Control operacional.** Supervisió, control i regulació d'activitats i operacions relacionades amb els aspectes mediambientals més importants.

g) **Plans d'emergència i capacitat de resposta.** Definir plans d'emergència i resposta en funció de possibles accidents ambientals.

5) **Comprovació i accions correctores.** Instruments dedicats a complir requisits i objectius.

a) **Seguiment i mesurament.** D'aquelles activitats amb major repercussió al medi ambient.

b) **Registres.** Documents on registrar les dades més importants.

c) **Auditoria del SGMA.** Avaluació del comportament de l'organització en l'àmbit del SGMA.

d) **No conformitats, accions correctores i preventives.** L'organització ha de respondre davant una no conformitat mitjançant accions correctores i preventives.

6) **Revisió de la direcció.** Principal responsabilitat de la direcció, s'utilitza per verificar si les polítiques, els objectius i les metes mediambientals són respectades. D'aquesta forma s'assegura que el SGMA sigui adequat i eficaç.

D'altra banda, trobem altres instruments que intenten motivar una gestió turística sostenible. Són les denominades **ecoetiquetes, distintius o certificacions ambientals** que guardonen a aquells productes o serveis que compleixen amb una sèrie de criteris de gestió ambiental. Suposen una aposta per la reducció dels impactes d'una empresa turística i són menys exigents que els sistemes de gestió mediambiental. Per a la seva obtenció, el producte o servei turístic ha de complir una sèrie de criteris ecològics o de sostenibilitat i poden provenir tant de l'àmbit públic com del privat.

Aquestes ecoetiquetes també són una **atractiva eina de màrqueting** per a les empreses, ja que milloren la seva imatge i, per tant, el potencial nombre de clients, en estimular al turista cap a una elecció més respectuosa amb el medi ambient. En síntesi, les ecoetiquetes tenen com a objectiu fonamental atorgar un distintiu als productes o serveis que, en comparació amb uns altres, compleixen la mateixa funció i, a més, són menys perjudicials pel medi ambient.

Per aquest motiu, durant els últims anys l'ecoetiquetatge ha aconseguit una gran popularitat en el sector turístic, certificant la qualitat ambiental tant d'empreses com de destinacions turístiques. Si bé és cert que la majoria d'elles certifiquen allotjaments turístics (Ayuso, 2003). A la taula 5 es mostren algunes de les ecoetiquetes més representatives aplicades al sector turístic.

Taula 5. Ecoetiquetes més representatives aplicades al sector turístic

Nom	Àmbit d'aplicació	Característiques
<p>Green Globe 21</p> 	<p>Aplicable a tot tipus d'activitats turístiques i destinacions.</p>	<p>És l'única ecoetiqueta aplicable a tot tipus d'activitats turístiques. Es tracta d'un procés d'avaluació de qualitat que analitza els següents factors: reducció de deixalles, conservació energètica, gestió d'aigües netes i residuals, polítiques respectuoses amb el medi ambient, desenvolupament social i cultural. La certificació Green Globe s'obté per la verificació de tercers imparcials i ofereix tres nivells de participació: <i>Affiliated</i>, <i>Benchmarked</i> i <i>Certified</i>.</p>
<p>Etiqueta ecològica de la Unió Europea</p> 	<p>Serveis d'allotjament turístic</p>	<p>L'Etiqueta Ecològica Comunitària pretén promoure productes o serveis que poden reduir els efectes ambientals adversos, en comparació amb altres productes o serveis de la mateixa categoria, contribuint així a un ús eficaç dels recursos i a un elevat nivell de protecció del medi ambient. Aquesta etiqueta considera les tres principals fases del cicle de vida del servei ofert per l'allotjament turístic (compra, prestació del servei i producció de residus).</p>

Font: Elaboració pròpia.

Nom	Àmbit d'aplicació	Característiques
Biosphere Hotels 	Serveis d'allotjaments turístics	Desenvolupada per l'Institut de Turisme responsable a l'any 1977, institució sense ànim de lucre orientada a la promoció del turisme sostenible i que compta amb el suport de la UNESCO i altres organismes internacionals. Gestiona i promou aquesta certificació privada que es dirigeix a allotjaments turístics. Va més enllà de la gestió ambiental dels establiments i té en compte la conservació de l'hàbitat a la terra, la satisfacció de les expectatives dels turistes i l'augment de la qualitat de vida de la població local.

Font: Elaboració pròpia.

Etiqueta ecològica de la Unió Europea

Decisió de la Comissió, 287/2003/CE, de 14 d'abril de 2003, per la qual s'estableixen els criteris ecològics per a la concessió de l'Etiqueta Ecològica comunitària dels serveis d'allotjament turístic (DOTZE L 102/82, de 24 d'abril de 2003).

3.2. La capacitat de càrrega

Tot i que hi ha una multitud de definicions, la capacitat de càrrega o *carrying capacity* pot ser considerada com la tolerància que té un determinat territori per acollir activitats i usos sense que aquest arribi a degradar el seu medi ambient. L'**Organització Mundial del Turisme (OMT)** la defineix com el nombre màxim de persones que poden visitar, al mateix temps, un lloc turístic sense danyar el medi físic, econòmic o sociocultural i sense reduir, de manera inacceptable, la qualitat de l'experiència dels visitants.

Va ser l'Ecologia la ciència que primer va començar a aplicar aquest concepte i suposa una interessant opció per mesurar la capacitat dels territoris per sustentar el desenvolupament humà. Pel cas de l'activitat turística resulta un concepte molt útil, ja que permet als gestors turístics la possibilitat de prevenir impactes ambientals derivats de la freqüentació turística d'un recurs o àrea geogràfica. Parlem llavors d'una eina que permet establir límits a l'ús turístic mitjançant la fixació d'indicadors.

Capacitat de càrrega

Tal com assenyalen Vera *et al.* (2011), des d'una perspectiva ambiental el concepte fa referència al nombre màxim de persones que pot estar en un mateix lloc sense alterar el medi físic-ecològic i sense que es produeixi una degradació de la qualitat de l'experiència que suposa la visita turística.

També és important subratllar que el concepte integra una gran varietat d'aspectes, tant ambientals, com socials, econòmics i psicològics. Existirien així diferents dimensions de la capacitat de càrrega que necessiten d'indicadors concrets, la qual cosa complica l'operativitat del concepte. Per determinar-la

s'utilitzen criteris com el volum, la densitat i la relació amb la població local. Tots ells es solen fixar en relació amb la demanda real i potencial i amb la resistència dels recursos davant l'ús i la freqüentació (Vera *et al.*, 2011).

Taula 6. Les dimensions de la capacitat de càrrega

Dimensió	A què fa referència	Possible indicador	Exemples d'aplicació
Ecològica	A la capacitat del medi físic-ecològic per respondre a l'ús turístic, la qual cosa implica comptabilitzar la capacitat de càrrega i els impactes. *** Indicador quantitatiu.	Nombre de turistes permesos segons els condicionaments ambientals (flora i fauna present, etc.).	Espais naturals d'especial valor i sensibilitat.
Física	Al límit màxim de visites que es poden fer a un determinat recurs o àrea per unitat de temps, considerant: factors de la visita (horari i durada), espai total disponible i necessitat d'espai per visitar i tipus de recorregut. *** Indicador quantitatiu.	<ul style="list-style-type: none"> • Nombre de turistes per hectàrea i dia. • Nombre de turistes per platja segons superfície. 	Espais fràgils i altament freqüentats pel seu atractiu paisatgístic/històric (ciutats històriques, illes, monuments, etc.).
Econòmica	Al límit en què una destinació o àrea pot absorbir les noves funcions turístiques sense alterar la resta d'activitats que interactuen en el medi local. *** Indicador quantitatiu	Evolució d'activitats tradicionals en relació amb el turisme.	<ul style="list-style-type: none"> • A comunitats locals que aposten pel turisme. • A ciutats històriques on l'afluència massiva de visitants pot danyar altres activitats.
Social	A la forma en la qual la destinació o àrea pot acollir visitants sense que es produeixin efectes negatius a la població local. Seria un concepte percebut. *** Indicador qualitatiu.	<ul style="list-style-type: none"> • Percepció de la societat local sobre el turisme. • Evolució de les activitats culturals locals en relació al turisme. 	En projectes de turisme responsable, on les comunitats han de ser salvaguardades.
Experiencial	A la capacitat de la destinació o àrea per proporcionar una experiència de qualitat i satisfer al visitant. Seria un concepte percebut. *** Indicador qualitatiu.	Nivells de satisfacció dels turistes.	En destinacions madures que necessiten reestructurar la seva oferta, adaptant-la als condicionaments del mercat.
Política	A la capacitat organitzativa de la destinació o àrea per coordinar i gestionar l'afluència turística. *** Indicador qualitatiu.	Tipus d'estructures encarregades de la gestió del turisme.	A destinacions on la complexitat de les quals requereix una estructura administrativa evolucionada (Ex. Ens mixtes).

Font: Elaboració pròpia a partir de Vera *et al.* (2011), *et al.* (2011).

3.3. Avaluació d'Impacte Ambiental (EIA)

Tal i com el seu propi nom indica, amb aquesta eina s'estableix una mesura preventiva de protecció ambiental que relaciona de manera directa un projecte amb un determinat espai. Aquesta tècnica es va generalitzar a Europa gràcies a la directiva 85/337/CEE¹ Actualment, la directiva competent és la 2011/92/UE². A Espanya, el medi ambient és competència tant de l'Estat com de les comunitats autònomes, per la qual cosa l'EIA es basa en disposicions estatals

⁽¹⁾Directiva 85/337/CEE, del Consell, de 27 de juny de 1985, relativa a l'avaluació de les repercussions de determinats projectes públics i privats sobre el medi ambient (vigent fins al 17 de febrer de 2012).

i autonòmiques. Totes elles tenen en comú que el titular d'un projecte ha de presentar un estudi d'impacte ambiental per identificar, descriure i valorar els efectes del projecte sobre el medi ambient. Inclou a més una proposta de mesures protectores i correctores per compensar els efectes ambientals negatius.

⁽²⁾Directiva 2011/92/UE del Parlament Europeu i del Consell, de 13 de desembre de 2011, relativa a l'avaluació de les repercussions de determinats projectes públics i privats sobre el medi ambient.

Avaluació d'Impacte Ambiental

La posta en marxa de l'Avaluació d'Impacte Ambiental (EIA) té el seu origen en la promulgació al 1969 de la *National Environmental Policy Act* (NEPA) als Estats Units, establint la necessitat d'avaluar els impactes ambientals a tots els nivells del procés de presa de decisions (polítiques, plans, programes i projectes).

Una normativa estatal de referència és la Llei 21/2013, de 9 de desembre, d'avaluació ambiental, el preàmbul de la qual identifica a aquesta tècnica com a eina indispensable per a la protecció del medi ambient i que facilita la incorporació dels criteris de sostenibilitat en la presa de decisions estratègiques, avaluant els plans i programes.

Així, la idea que se'n deriva és conèixer amb anterioritat el possible impacte d'una actuació sobre el medi, ja sigui positiu o negatiu, per la qual cosa, perquè sigui efectiva, és necessari aplicar-la a les primeres fases del procés de planificació. A aquesta tècnica que avalua les interferències entre un projecte i el seu entorn ho denominem avaluació d'impacte ambiental, un instrument que permet "visionar" els possibles impactes derivats de l'activitat humana i, per tant, desenvolupar un turisme més sostenible. Com assenyala Vera i altres (2011), un EIA abasta l'escala de projectes concrets, del que es dedueix la idea que amplii el seu àmbit i s'apliqui a polítiques, programes i plans. A més, un EIA no solament contempla les conseqüències ambientals, sinó que també analitza els impactes econòmics i socials.

És, per tant, una tècnica de gestió ambiental que ha de guiar els processos de planificació del turisme i emetre un veredictat positiu o negatiu (González, 2006) sobre la base de les característiques del projecte i les característiques del territori sobre el qual es planteja. Cal indicar que els impactes d'un projecte sobre el territori poden relacionar-se amb la modificació de les condicions pre-existents, els valors ambientals i/o els efectes sobre la salut i el benestar humà. Apart del vessant més físic o ecològic, l'EIA ha d'afegir també les repercussions socials, per la qual cosa a aquest procés també se l'ha denominat estudi de l'impacte del desenvolupament.

Avaluació d'Impacte Ambiental (EIA) i Avaluació Ambiental Estratègica (EAE). Existeixen diferències entre aquests conceptes? Sí. Com assenyala González (2006), depenent del cicle de vida del projecte o programa de desenvolupament proposat, es reconeixen dos tipus d'avaluacions ambientals diferents: l'Avaluació Ambiental Estratègica (EAE) i l'Avaluació Impacte Ambiental (EIA). La més interessant és l'EAE, que incorpora les qüestions ambientals a les primeres fases de la planificació. Segons Gómez Oreja:

“L'EAE és l'equivalent de l'EIA aplicada a polítiques, plans i programes (PPP), és a dir, als instruments de planificació que precedeixen el projecte en els processos de presa de decisions”.

Gómez Oreja, *Avaluació Ambiental Estratègica. Un instrument per integrar el medi ambient en l'elaboració de plans i programes* (2007).

3.4. L'aplicació de les TIC a la planificació i gestió turística

L'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) a la planificació i gestió del turisme suposa un important avanç per a aquesta activitat, ja que, en general, permeten millorar els processos de presa de decisions així com els processos de comercialització i promoció. Per tant, l'ús que d'elles fa el turisme és molt variat, dependent de l'enfocament utilitzat: consumidor o gestor.

Respecte al consumidor, hem d'indicar que el turista actual ha evolucionat cap a patrons de consum més experimentats, allunyats de productes turístics indiferenciats. Referent a això, l'irrupció de la web 2.0 i l'ús de les xarxes socials han convertit al turista actual en un veritable prescriptor de marques, la qual cosa li atorga una importància mai abans imaginada. Un turista *adprosumer* (Maldonado 2008³), que comparteix experiències a través de la web 2.0 (blogs, xarxes socials, webs temàtiques, etc.) i que al mateix temps les consumeix.

⁽³⁾Concepte encunyat el 2008 per Tirso Maldonado, blogger especialista en tecnologies socials.

Des d'un enfocament més orientat a la planificació i gestió del turisme, hem de subratllar l'utilitat dels **Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG)**, sorgits a la dècada dels seixanta a Canadà sota un enfocament d'utilització multidisciplinària. Un SIG és una eina (programari) que permet aglutinar una gran quantitat i heterogeneïtat de dades (també són una base de dades), amb el valor afegit que aquests poden ser traslladats a representacions cartogràfiques. És a dir, un SIG permet georeferenciar dades i, posteriorment, combinar-les donant lloc a mapes temàtics fruit de l'anàlisi de diferents criteris i variables.

Aquesta eina informàtica permet gestionar les dades ambientals i territorials d'una destinació, la qual cosa repercuteix en una major eficiència en la solució de problemes derivats del desenvolupament de l'activitat turística. Així, per exemple, una de les utilitats d'un SIG és la capacitat de disposar de cartografia temàtica diversa i fàcil de consultar i actualitzar.

Amb l'avanç de les noves tecnologies aquesta cartografia també pot incorporar dades de tota índole, com, per exemple, dades provinents de sensors (línia de treball molt relacionada amb les destinacions turístiques intel·ligents o la Smart City). Imaginem la utilitat d'una cartografia temàtica desenvolupada en

temps real mitjançant dades de sensors que ens indiqui en quin punt de la seva capacitat de càrrega es troben els diferents espais d'un parc natural. Exemple aquest interessant, ja que ens permet entendre l'operativitat d'aquesta eina.

Taula 7. Àmbit d'aplicació dels SIG en el turisme

Àmbit	Aplicacions
Promoció i comercialització de la destinació	<ul style="list-style-type: none"> • Desenvolupament de mapes temàtics per promocionar i comercialitzar l'oferta. • Personalització de l'experiència del turista mitjançant la seva integració a la web de la destinació. • Ajuden a la promoció i comercialització de la destinació. • Augmenten l'atractiu dels espais turístics.
Planificació i gestió del territori	<ul style="list-style-type: none"> • Ordenació i planificació de l'ús turístic d'un territori. • Localització d'oferta turística. • Distribució de flora i fauna. • Gestió i ordenació de l'ús del sòl. • Gestió de recursos turístics. • Prevenció de riscos.

Font: Elaboració pròpia.

3.5. Els indicadors de desenvolupament sostenible del turisme

Com estem analitzant, el model turístic tradicional ha estat durament criticat per la seva agressivitat amb el medi ambient, per la qual cosa durant els darrers anys s'ha qüestionat la seva viabilitat. Simultàniament, de la mà d'una demanda cada vegada més sensible al medi ambient i dels nous plantejaments del turisme sostenible emanats de la Cimera de Rio de 1992, han sorgit diferents eines el màxim objectiu de les quals és realitzar un seguiment de l'activitat turística i diagnosticar la seva evolució respecte al medi ambient. D'aquesta manera neixen els indicadors de desenvolupament sostenible, com a instrument per la mesura i gestió de la sostenibilitat turística.

Així, els indicadors tracten d'avaluar una determinada informació (ambiental, sociocultural, econòmica i político-administrativa), promovent amb això una correcta ordenació de l'activitat turística a l'establir-se com un marc operatiu que facilita als gestors turístics la incorporació de la sostenibilitat en els processos de decisió. És a dir, la principal funció dels indicadors és anticipar-se a situacions d'insostenibilitat i fer operatiu un concepte de desenvolupament sostenible en ocasions excessivament retòric.

Organismes internacionals com l'Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OCDE, 1993) van definir els indicadors com:

“Valors que ofereixen informació sintètica sobre determinats fenòmens o espais gràcies a la concessió d'un valor suplementari que amplia la significació del paràmetre”.

En general, els indicadors ambientals compleixen la funció de simplificar, quantificar, analitzar i comunicar fenòmens complexos, com en aquest cas és la relació de l'activitat turística i el medi ambient.

L'OMT (1995) defineix un indicador com:

“[...] aquell instrument quantitatiu i sintètic que facilita l'anàlisi i l'avaluació de la informació de manera que, juntament amb qualsevol altre tipus d'instrument, els actors que prenen les decisions disminueixen o redueixen la probabilitat d'adoptar distretament decisions desafortunades”.

Aquesta definició deixa veure la importància d'aquesta eina per als organismes públics i la funció previsorà dels mateixos. Després dels treballs de planificació sostenible del turisme, l'OMT va proposar al 1995 una sèrie d'indicadors clau per a un turisme sostenible que queden sintetitzats a la taula 8.

Taula 8. Indicadors de Turisme Sostenible (OMT, 1995)

Indicador	Mesura
1. Protecció del territori	Categoria de protecció del territori conforme a l'índex de la Unió Mundial per a la Naturalesa
2. Pressió sobre el territori	Nombre de turistes que visiten el territori per unitat de temps (mes, any, etc.)
3. Intensitat d'ús	Persones per hectàrea en temporada alta
4. Impacte social	Ràtio entre turistes i residents
5. Control de desenvolupament	Existència de procediments de revisió ambiental o controls formals del desenvolupament del territori i densitats
6. Gestió de deixalles	Percentatge d'aigües residuals del territori receptor del tractament.
7. Procés de planificació	Existència d'un pla territorial organitzat per l'àrea de destinació turística.
8. Ecosistemes crítics	Nombre d'espècies rares o en perill d'extinció.
9. Satisfacció del turista	Nivell de satisfacció del visitant.
10. Satisfacció de la població local	Nivell de satisfacció de residents.
11. Contribució del turisme a l'economia local	Proporció de l'activitat econòmica local generada únicament pel turisme.

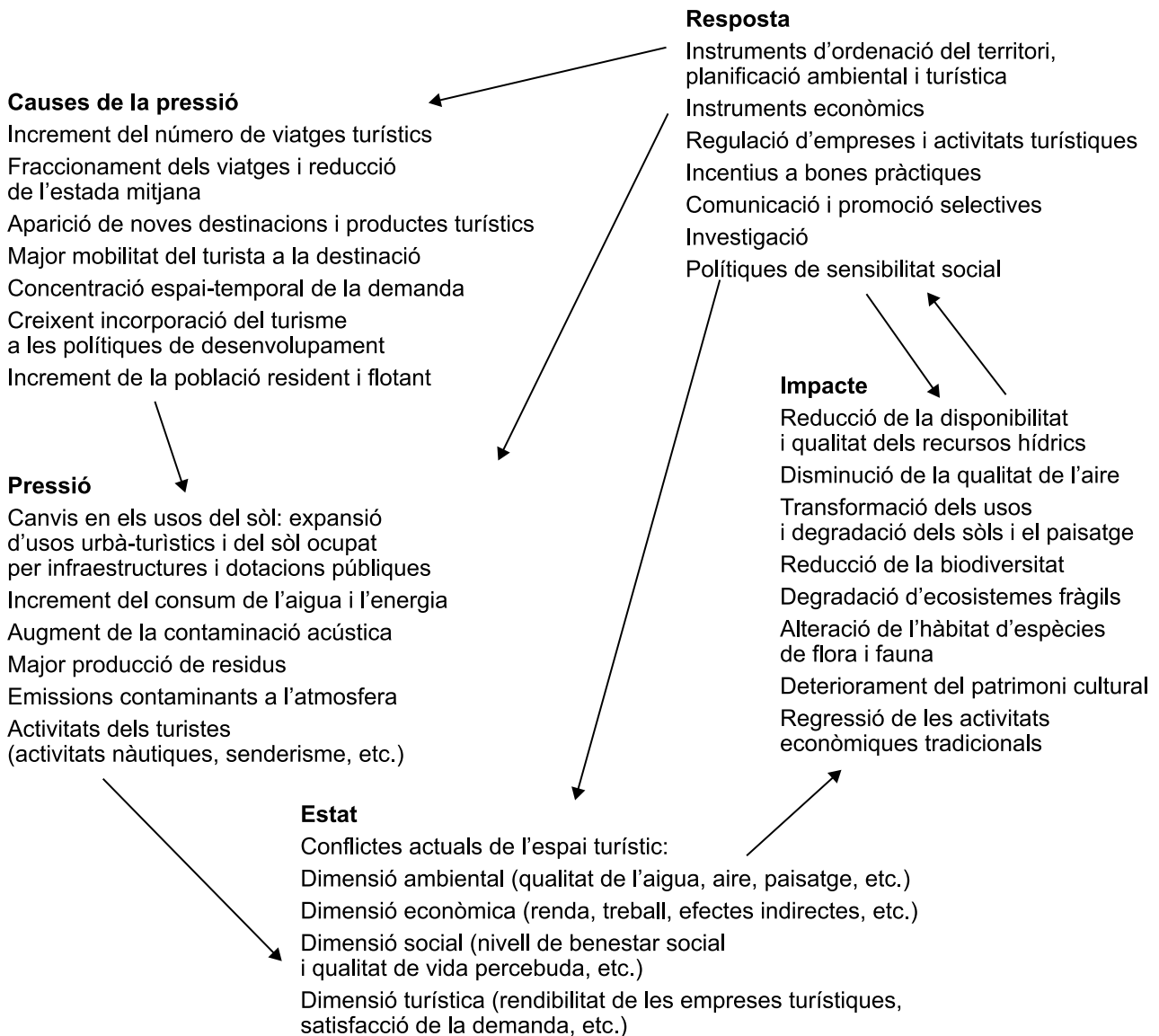
Font: Elaboració pròpia.

Aquests indicadors de sostenibilitat són utilitzats pel turisme des de principis de la dècada dels anys noranta, però amb el pas dels anys han evolucionat pel que fa a la seva concepció i finalitat. D'aquesta forma, s'ha passat d'uns indicadors merament econòmics a uns indicadors més complexos, multidimensionals, que valoren els diferents enfocaments del turisme sostenible (sostenibilitat ambiental, sociocultural i econòmica).

Els indicadors de sostenibilitat poden ser aplicats a qualsevol escala o a nivell de planificació i gestió del turisme, però l'escala local i la del projecte específic són les que ofereixen millors resultats, ja que permeten identificar millor els impactes i els processos més apropiats per a la participació social (Vera *et al.*, 2011). Existeixen diferents models d'indicadors, però un dels més utilitzats i que més ha inspirat als investigadors (Vera i Ivars, 2003) ha estat el model analític causal de l'Agència Europea de Medi ambient (2004): el model DPSIR (*Dri-*

ving forces-Pressure-State-Impact-Response), una extensió del model PSR (*Pressure-State-Response*) de l'OCDE (1991). Aquest model descriu les interaccions entre l'activitat humana i el medi ambient. Per això identifica les causes de la pressió sobre el mitjà, les pressions i impactes que l'afecten, així com les polítiques de resposta.

Figura 1. Model DPSIR aplicat a l'activitat turística

Font: Projecte Metasig (2001).

3.6. Protecció d'àrees

La protecció d'àrees és una línia de treball que contribueix a la **preservació d'espais amb uns valors paisatgístics i mediambientals singulars**, com poden ser determinats medis terrestres i marins: Parcs Naturals i Reserves Marines, per exemple. Aquest tipus d'actuacions són de vital importància per mantenir els ecosistemes que satisfan les necessitats bàsiques de la humanitat i, que durant les últimes dècades, han sofert una degradació sense precedents.

Espai Natural Protegit

El Parc de Yellowstone, a Estats Units, va ser el primer territori que va ser catalogat per la UNESCO com un Espai Natural Protegit (ENP) al 1872. El primer ENP a Espanya va ser el Parc de Covadonga, catalogat com a tal al 1918. L'any 2012, Espanya comptava amb 1.551 espais naturals protegits.

La configuració pràctica d'aquests espais necessita recolzar-se en instruments de planificació territorial i urbanística que van permetre **retractar certs territoris d'usos poc respectuosos en relació als seus valors ecològic-paisatgístics**. Sorgeix d'aquesta forma una nova legislació nacional i internacional, programes, convenis, xarxes, normes, plans, etc. el màxim objectiu de la qual és configurar una xarxa d'espais protegits a diferents escales. Parlaríem d'una planificació ambiental i una política d'espais protegits.

Són moltes les definicions i figures legals que emparen els ENP. La **Unió Internacional per a la Conservació de la Naturalesa** (UICN, 2008), en un intent per homogeneïtzar les diferents concepcions, defineix un ENP com:

“Un espai geogràfic clarament delimitat, dedicat a la conservació a llarg termini de la naturalesa i dels seus serveis ecosistèmics i els seus valors culturals associats i gestionat mitjançant mitjans legals o un altre tipus de mitjans eficaços per aconseguir-ho”.

El **Conveni sobre la Diversitat Biològica** (CDB) transforma aquesta definició en normativa, definint els espais protegits com aquelles àrees delimitades geogràficament que hagin estat designades i siguin administrades amb la finalitat d'aconseguir objectius específics de conservació.

La **Base de dades Mundial d'Àrees Protegides** (WDPA) és la major autoritat del planeta pel que fa a àrees protegides. Segons la mateixa, a l'actualitat existeixen un total de 210.143 àrees protegides a tot el món, amb diferents graus d'èxit en la seva gestió.

Són diferents les figures d'espais naturals protegits existents, en funció de la normativa i convenis internacionals que s'apliquin. Així, segons la normativa de l'Estat espanyol, **Llei 42/2007, de 13 de desembre, del Patrimoni Mundial i de la Biodiversitat**, són àrees protegides per organismes internacionals aquells espais naturals que siguin formalment designats de conformitat al que es disposa en els Convenis i Acords internacionals dels quals forma part Espanya. Entre ells, hem de destacar els següents (EUROPARC, 2011):

- **Reserves de la Biosfera**, de la UNESCO.
- **Conveni RAMSAR**. Aiguamolls d'Importància Internacional.
- **Convenció sobre la Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural**. Identifica els llocs naturals de la Llista del Patrimoni Mundial, també de la UNESCO.

- **Conveni per a la Protecció del Medi ambient Marí de l'Atlàntic Nord-est** (Conveni OSPAR). Amb l'objectiu de protegir els mars.
- **Conveni per a la Protecció del Medi Marí i de la Regió Costanera del Mediterrani**. Estableix les Zones Especialment Protegides d'Importància pel Mediterrani (ZEPIM).
- **Els Geoparcs**, declarats per la UNESCO.
- **Les Reserves Biogenètiques** del Consell d'Europa.

Dins de la Unió Europea, cal destacar la **Xarxa Natura 2000** com a instrument de conservació de la naturalesa, en establir-se com la xarxa de conservació de la biodiversitat més important del món. Va néixer el 21 de maig de 1992 amb l'aprovació de la Directiva d'Hàbitats per la UE i està composta per dues figures de protecció (EUROPARC, 2014):

- **Llocs d'Interès Comunitari (LIC)**. Espais que alberguen tipus d'hàbitat naturals o espècies d'especial valor a escala de la Unió Europea. Són designats en virtut de la Directiva Hàbitats. Els LIC passen a denominar-se Zones d'Especial Conservació (ZEC) una vegada que els estats membres aproven un pla de gestió. A Espanya hi ha 1.446 LIC, dels quals 226 s'han declarat com ZEC.
- **Zones d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA)**. Són llocs que alberguen espècies d'aus silvestres que s'han de conservar en l'àmbit de la Unió Europea. Les ZEPA es designen en virtut de la Directiva d'Aus, promulgada l'any 1979. A Espanya hi ha 595 ZEPA.

La Xarxa Natura 2000 abasta més d'un milió de quilòmetres quadrats a la UE i es conforma com la xarxa d'espais protegits més important del món. Espanya és el país de la UE que més superfície terrestre aporta, amb més de 137.000 m², seguida de França que aporta 68.000 km².

A Espanya es considera ENP a aquells territoris, incloses les aigües continentals i les aigües marítimes sota sobirania o jurisdicció nacional, incloses la zona econòmica exclusiva i la plataforma continental, que compleixin almenys un dels requisits següents i, a més, siguin declarats com a tals:

- Tenir sistemes o elements naturals representatius, singulars, fràgils, amenaçats o d'especial interès ecològic, científic, paisatgístic, geològic o educatiu.
- Estar dedicats especialment a la protecció i al manteniment de la diversitat biològica, de la geodiversitat i dels recursos naturals i culturals associats.

Normativa a Espanya

La normativa aplicable pels ENP és la Llei 42/2007 del Patrimoni Natural i la Biodiversitat.

En funció dels béns i valors a protegir i dels objectius de gestió a complir, a **Espanya tenim cinc categories d'Espais Naturals Protegits**, que recordem, poden ser terrestres o marins, tal com detallem a la Taula 9. No obstant això, totes les comunitats autònomes tenen legislació pròpia sobre ENP, la qual cosa ha donat lloc al fet que existeixin més de 40 figures de protecció d'ENP.

El 27 % del territori espanyol està protegit per diferents figures jurídiques. Un total d'1.700 llocs dels quals 6,5 milions són hectàrees terrestres i 490.000 marines.

Taula 9. Els espais naturals protegits a Espanya

Tipus	Característiques
1. Parcs	Àrees naturals basades en la bellesa del seu paisatge, la representació d'ecosistemes o la singularitat de la seva fauna o de la seva diversitat geològica, incloses les seves formacions geomorfològiques les quals posseeixen uns valors ecològics, estètics, educatius i científics la conservació dels quals mereix una atenció preferent.
2. Reserves Naturals	Són espais naturals la creació dels quals té com a finalitat la protecció de l'ecosistema, comunitat o elements biològics que per la seva raresa, fragilitat, importància o singularitat mereixen una valoració especial. Complementa la catalogació de la UNESCO de reserva de la biosfera. La principal diferència respecte als parcs és que protegeixen espais més sensibles.
3. Àrees Marines Protegides	Es va recollir per primera vegada al 2007 la possibilitat de crear aquest tipus d'ENP. Les àrees marines protegides són espais naturals designats per a la protecció d'ecosistemes, comunitats o elements biològics o geològics de medi marí, inclosos a l'espai intermareal i submareal que, per motius de la seva raresa, fragilitat, importància o singularitat mereixen una protecció especial.
4. Monuments Naturals	Són espais o elements de la naturalesa constituïts bàsicament per formacions de notòria singularitat, raresa o bellesa que mereixen ser objecte de protecció especial.
5. Paisatges Protegits	És una figura molt més genèrica. Es poden definir com a parts del territori que les administracions competents a través del plantejament aplicable pels seus valors naturals, estètics i culturals, i d'acord amb el conveni de paisatge del Consell d'Europa, les consideren mereixedores d'una protecció especial.

Font: Elaboració pròpia a partir de Llei 42/2007 del Patrimoni Natural i la Biodiversitat.

4. Estratègies de desenvolupament per a espais turístics sostenibles

Promoure altres tipus de turisme requereix, en primer lloc, partir de l'idea que el desenvolupament turístic pot generar dos grans tipus de problemes: ambientals i socials. En primer lloc, des d'un punt de vista estrictament mediamambiental, el turisme és un gran consumidor de recursos (energia, aigua, sòl, naturalesa, etc.), un gran productor de residus i, lluny de ser una indústria sense fums, contamina i degrada els espais (Valdés i Pérez, 2003). A més, poden derivar-se problemes socials relacionats amb la pèrdua dels valors culturals de la societat local que, d'altra banda, no sol participar en aquests processos de desenvolupament.

Aquestes circumstàncies, és a dir la insostenibilitat, a més a més de tot el que hem analitzat sobre la creixent conscienciació de la demanda turística actual cada vegada més exigent amb la qualitat mediamambiental i la sostenibilitat dels processos de desenvolupament, obliguen a adoptar enfocaments alternatius per a la creació d'espais turístics (Frey i George, 2008). Per això, els espais turístics han d'orientar les seves accions cap a la consecució de models que promoguin un consum racional dels recursos turístics i l'apoderament de les societats locals com a veritables beneficiàries d'aquests processos, abandonant la rèplica de models establerts que escatimen els recursos i alienen a aquesta població.

Amb aquesta intenció, han anat sorgint diferents enfocaments o paradigmes que busquen gestionar correctament els recursos i respondre veritablement al repartiment del benestar. Canvis necessaris que pretenen reorientar el model desenvolupista propi de la Modernitat cap a patrons de viabilitat ecològica i social (Novo, 2006). Per a això es requereix de tècniques de planificació i gestió sostenible del turisme que s'aproximen de manera integral al sistema turístic (oferta, demanda, recursos naturals, societat local, infraestructures, etc.).

4.1. El turisme comunitari

El model turístic dominant, el turisme de masses, segueix suscitant l'aixecament de multitud de veus crítiques (Blázquez i la Canyada, 2011) degut als seus impactes negatius sobre el medi ambient, l'economia i les societats locals. Aquesta insatisfacció social i l'aparició de nínxols de mercat alternatius, va motivar l'adopció de noves actituds i sensibilitats que han anat formalitzant unes modalitats turístiques renovades, com el turisme solidari, el turisme comunitari, el turisme responsable, el turisme contra la pobresa, etc. Tots ells tenen similituds: són turismes responsables i ètics, conserven els recursos i respecten les cultures i el patrimoni local de les comunitats (Herremans, 2006).

El concepte de turisme comunitari (*Community-Based Tourism*, CBT) apareix per primera vegada a l'obra de Murphy (1985), on l'autor aborda les relacions entre l'activitat turística i la gestió basada en la pròpia comunitat local de Països en Vies de Desenvolupament (PVD). El concepte de turisme comunitari planteja línies d'actuació alternatives als models dominants i en el poder del turisme per convertir-se en una eficaç eina de lluita contra la pobresa en els PVD, per la qual cosa també s'identifica amb el concepte de turisme contra la pobresa o *Pro-Poor Tourism* (PPT). Així, el turisme comunitari defensa que les comunitats locals, generalment aïllades dels processos de desenvolupament, tipus ressort o model enclavament, assumeixin un paper protagonista en la gestió i control dels projectes turístics, obtenint recursos econòmics complementaris (Pérez, 2012). L'objectiu final és que la pròpia comunitat presti els serveis turístics (allotjament, restauració, excursions, etc.) i, a la vegada, aquest procés derivi en un enriquiment social fruit d'una major interacció entre visitants i turistes, que el turisme de masses limita.

Turisme comunitari

Amb tot, el turisme comunitari és un model on la població local d'un determinat territori assumeix la direcció del seu projecte turístic (és una iniciativa de desenvolupament endògena), és a dir, ho dissenya i ho executa a través de les seves estructures organitzatives (cooperatives, associacions, etc.), repartint de manera equitativa els seus beneficis (Hall i Richards, 2003). És important subratllar que el turisme comunitari no s'ha de constituir mai com una activitat substitutiva de les activitats tradicionals (agricultura, ramaderia, pesca, etc.), sinó que ha de complementar i diversificar l'economia local (Buades *et al.*, 2012).

És un model especialment interessant per a aquelles zones amb forts processos migratoris, com les zones rurals, ja que afavoreix la protecció dels recursos naturals, dinamitza/redistribueix unes rendes molt afeblides/polaritzades i manté la propietat de la terra en mans de les comunitats locals, la qual cosa també enforteix la cultura local i la identitat col·lectiva. El principal atractiu d'aquest tipus de turisme és visitar paisatges i recursos naturals de la mà de la població local, generant una experiència única que s'integra a les noves tendències/necessitats del mercat turístic actual. Una forma diferent i respectuosa de conèixer zones o regions.

4.2. Gestió Integrada d'Àrees Litorals (GIAL)

Tradicionalment, les àrees litorals han tingut una transcendència estratègica per a l'ésser humà, en incloure, tal i com indica Barragán (2004):

“Unitats geomorfològiques de protecció i defensa natural (camps de dunes), hàbitats crítics per a moltes espècies terrestres i marines (prades de posidònia, aiguamolls, etc.), espais d'una gran biodiversitat (estuàries), territori en el qual es produeix el desenvolupament econòmic (planes on es concentren els assentaments humans), recursos vinculats a un especial valor comercial (pesqueres i marisqueres), recursos per a l'oci (platges, fons marins,...), espais on es registren activitats d'alt risc i que constitueixen amenaces permanents (transport de petroli, indústries químiques, etc.), patrimoni cultural costaner (torres de guaita, patrimoni submergit, etc.), etc.”.

Barragán, *Les àrees litorals d'Espanya. De l'anàlisi geogràfica a la gestió integrada* (2004).

Durant els últims 50 anys, s'ha fet un ús humà molt intens del litoral, sobretot de la mà del turisme de masses, que ha eliminat, degradat i/o alterat els ecosistemes litorals. S'ha produït una instrumentalització immobiliària del turisme que ha generat la banalització de l'espai litoral, perdent importants actius territorials que han estat desvirtuats per la construcció d'oferta immobiliària de segona residència i altres infraestructures relacionades (carreteres, aeroports, etc.). L'ús turístic-recreatiu és, sens dubte, un dels factors de pressió més importants de l'espai litoral.

De la mà d'aquest desenvolupament immobiliari, ha aparegut una concentració demogràfica sense precedents, procés que ha estat denominat com *litoralització* i que ve a reflectir la progressiva acumulació demogràfica en aquesta estreta franja. Segons la UNESCO, el 60% de la població mundial es concentra a menys de 60 quilòmetres de la costa.

També mereixen un especial esment les infraestructures portuàries localitzades a la costa, que convé recordar el seu ús tant pel transport de mercaderies com per a l'oci nàutic-esportiu.

Els ports comercials són punts neuràlgics de l'economia de qualsevol país, enclavaments estratègics del transport internacional. Tal és el cas dels ports d'interès general del govern espanyol que, per la seva situació geoestratègica, són un eix clau pel transport mundial de mercaderies i generen el 2% del PIB. A Espanya, més del 80% de les importacions i del 50% de les exportacions de mercaderies es realitzen per mar.

Una primera derivada d'aquestes idees és que els ports han estat subjectes durant els últims a nombroses ampliacions que han guanyat terreny al mar, amb el consegüent impacte a l'ecosistema litoral. A aquesta vessant comercial, s'uneix des de la dècada dels anys setanta, l'auge de les activitats nàutiques-esportives, que han promogut la construcció de diferents instal·lacions que interfereixen, de la mateixa manera, en aquest fràgil medi.

Reflexió

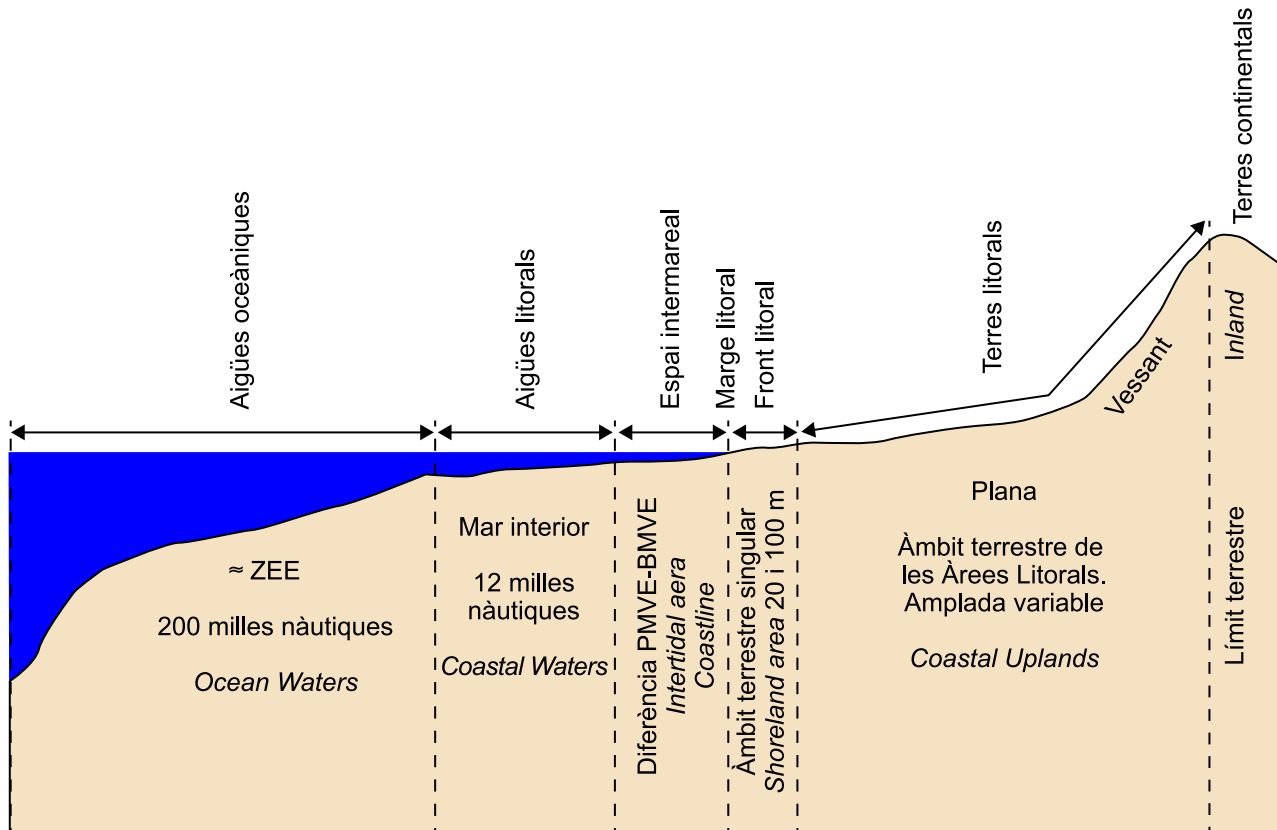
Però, què és la costa i què és el litoral? És important que assenyalem les diferències existents entre els dos termes que moltes vegades s'utilitzen com a sinònims, però que realment no ho són: costa i litoral. Per costa hem d'entendre una franja estreta a un costat i altre del mar, que es podria mesurar en metres. És molt utilitzada en textos legals, com en la recent reformada Llei de Costes⁴. Mentre que, el terme litoral⁵ es refereix a una franja molt més àmplia, sobretot en direcció a terra, que pot ser mesurada en quilòmetres. Per això, quan es parla de zona costanera hem de recordar que és una superfície delimitada per criteris jurídic-administratius (amb contorns regulars o poligonals), al contrari del que ocorre amb el terme àrea litoral, un espai geogràfic on les seves formes, dimensions i límits s'associen a fenòmens naturals i humans, on s'hi diferencien diversos àmbits que podem veure reflectits a la figura 2.

⁽⁴⁾Llei 2/2013, de 29 de maig, de protecció i ús sostenible del litoral i de modificació de la Llei 22/1988, de 28 de juliol, de Costes.

⁽⁵⁾Segons Barragán (2004), l'àrea litoral seria una franja d'amplària variable, resultant del contacte interactiu entre la naturalesa i les activitats humanes que es desenvolupen en àmbits que comparteixen l'existència o influència del mar.

Figura 2. Àmbits diferenciats del litoral

Font: Barragán (2004). Adaptació UNEP-Regional Siguis (1995).

La gran concentració d'usos i interessos en aquesta petita, atractiva i sensible franja territorial fa que sigui necessari articular un correcte procés de planificació, gestió i ordenació, més encara al comprovar que se segueixen produint processos de desenvolupament insostenibles. Així sorgeix la necessitat de planificar, d'ordenar i de gestionar de manera sostenible (integrada) l'espai litoral, un espai complex (interfase terra-mar, on tenen competències tant l'Estat com les comunitats autònomes i el municipi) que demanda un nou estil de governança territorial. La GIAL, com l'ordenació del territori, és una funció pública que té com a principal objectiu defensar l'interès general buscant la sostenibilitat del desenvolupament a les àrees litorals. Els actuals models polítics i econòmics, guiats pel curt plaç i la necessitat de generar obres i accions que els retroalimentin, no afavoreixen l'aparició de models alternatius de planificació i gestió com la GIAL (Farinós, 2011).

Ordenació de l'espai litoral

Es evident que l'espai litoral necessita ser ordenat i gestionat d'una manera molt més assenyada i eficient, per compaginar usos, millorar la qualitat de vida de la població i evitar la deterioració dels valors ambientals. A la creixent concentració de població i d'infraestructures, hem d'afegir l'aparició de riscos associats al canvi climàtic i l'erosió costanera. Un nou escenari que també requereix d'un model renovat de planificació i gestió.

Què és la GIAL? Són moltes les definicions que podem trobar. Quedem-nos amb l'aportada per l'Estratègia Europea en matèria de GIAL, que la defineix com:

“Un procés dinàmic, continu i iteratiu destinat a promoure la gestió sostenible de les zones costaneres, que consisteix en equilibrar, a llarg termini i dins dels límits imposats per la dinàmica natural i la capacitat de càrrega dels ecosistemes i dels paisatges, els beneficis del desenvolupament econòmic i dels usos del sòl pels éssers humans, la protecció, preservació i restauració d'ecosistemes i paisatges, la reducció de les pèrdues humanes i dels danys a les coses, i l'accés i gaudi públics de la costa”.

La GIAL és un model de planificació integral, que engloba el territori, el litoral i el mar proper, un instrument orientat a possibilitar el desenvolupament sostenible de l'àrea litoral, fent compatible la conservació d'ecosistemes, paisatges i recursos, amb les activitats socioeconòmiques, unint els interrogants ambientals, econòmics i socials (Gómez i Gómez, 2011). Per això, és fonamental:

- Harmonitzar interessos públics i privats.
- Fomentar la participació de la població local i els agents socioeconòmics en els processos de presa de decisions.
- La transparència de tots els processos que es desenvolupin.
- L'intercanvi d'experiències.
- L'emulació (*benchmarking*).

La UE és conscient de la importància d'aquests espais pel progrés econòmic i social dels estats membres i, des de mitjans dels anys noranta, porta promouent una gestió sostenible del litoral. Així, entre 1996 i 1999 va engegar el **Programa de Demostració de la Comissió Europea sobre Gestió Integrada de les Zones Costaneres**, promovent la seva gestió sostenible mitjançant la cooperació i la planificació integrada. Però és sobretot a partir de l'any 2002 quan més s'avança cap a la concreció d'aquest enfocament, en celebrar-se el primer “Fòrum Europeu sobre Estratègies per a la Gestió integrada de Zones Costaneres” i “Diagnòstic de l'Estat de Desenvolupament de les Estratègies de GIZC a la UE i a l'àmbit extracomunitari”.

Iniciativa REGIAL

A Espanya destaca la iniciativa REGIAL (**Xarxa Espanyola de Gestió Integrada de les Àrees Litorals**), engegada pel Grup de Recerca en Gestió Integrada d'Àrees Litorals de la Universitat de Cadis. Els seus objectius són:

- Estudiar i definir les línies de treball més efectives per promocionar i desenvolupar la GIAL.
- Crear un espai per a l'intercanvi, l'aprenentatge i la cooperació en la gestió del litoral espanyol: preparació dels instruments i les bases organitzatives de la REGIAL.

4.3. Gestió sostenible en destinacions de turisme urbà i de patrimoni

Les ciutats són espais urbans que aglutinen una gran quantitat d'atractius que originen diferents tipus de turisme. Potser el més conegut sigui el turisme cultural en aquelles ciutats amb importants recursos històrics, la qual cosa anticipadament ja suposa un repte per a la gestió sostenible d'aquests espais, en

haver de considerar aspectes com l'equilibri funcional de la ciutat, la gestió dels fluxos de visitants, la planificació urbanística, la protecció del patrimoni, l'accessibilitat, el medi ambient, etc. (Troitiño, 1998a).

També convé subratllar, tal com assenyalen Martos i Poliment (2010), que no es pot equiparar el turisme urbà al turisme cultural, ja que el turisme cultural no només es desenvolupa en destinacions urbanes i les ciutats no sempre atreuen turistes per les seves atraccions culturals. Per aquest motiu caldria matisar les diferències entre tots dos conceptes.

Reflexió

Quines són les diferències entre turisme cultural i turisme urbà? L'Organització Mundial del Turisme (OMT, 1985) defineix com a turisme cultural “el moviment de persones degut, bàsicament, a motius culturals com viatges d'estudis, viatges a festivals o altres esdeveniments artístics, visites a llocs i monuments, viatges per estudiar la naturalesa, l'art, el folklore, i les peregrinacions per satisfer la humana necessitat de la diversitat, orientats a elevar el nivell cultural de l'individu, facilitant nous coneixements, experiències i trobades”.

Per tant, es basa en l'atractiu que exerceixen determinades persones als actius culturals (el patrimoni històric, monumental, etnogràfic, etc.) i que pot donar-se en diferents espais, no solament a les grans i famoses ciutats històriques (Paris, Florència, Granada, etc.). D'altra banda, l'OMT (2002) defineix el turisme urbà d'una manera molt menys acotada: “els viatges realitzats a les ciutats o als llocs de gran densitat de població”. El que és evident és que les ciutats han augmentat el seu interès i s'han convertit en espais turístics multidimensionals que atreuen tot tipus de turistes (Del Carrer, 2002).

Així, el turisme que es practica a les ciutats pot tenir motivacions molt diverses basades en diferents atractius que hem de gestionar d'una manera sostenible i integrada, és a dir, fusionant les polítiques urbanístiques, patrimonials i turístiques en una sola. Això suposa entendre la complexitat del turisme, una activitat que és capaç de transformar els diferents espais geogràfics si no es realitza una correcta planificació, gestió i ordenació del seu ús.

Un exemple paradigmàtic a l'hora de comprendre aquests processos integradors de planificació són les **Ciutats i Paisatges Culturals inclosos a la Llista del Patrimoni Mundial**, declarades per la UNESCO (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura). Aquestes ciutats s'enfronten a importants canvis en la seva gestió derivats de l'aparició de noves funcions (com la turística) que han d'acomodar-se a d'altres més tradicionals, aspecte aquest que no sempre és senzill d'harmonitzar en destinacions amb una xifra de turistes tan elevada, com és el cas de les ciutats inscrites a **la Llista de Patrimoni Mundial**. És per això que sorgeix la necessitat d'implantar uns instruments i unes polítiques integradores que permetin gestionar d'una manera sostenible l'activitat turística, avaluant i gestionant possibles impactes negatius en el patrimoni cultural: pol·lució, congestió, producció de residus, pèrdua de tradicions, etc. (Coccosis, 2009).

A totes aquestes ciutats, hi trobem una interessant eina per a la planificació i gestió sostenible del turisme: els **plans integrats de gestió de les Ciutats Patrimoni de la Humanitat**, on el turisme és el centre d'atenció. Troitiño *et al.* (2011) reflecteix la difícil relació turisme-conservació-sostenibilitat urbana a

través de l'anàlisi de diferents plans de gestió d'àmbit nacional i internacional que manifesten obertament la preocupació per les repercussions del turisme, sobretot en els seus monuments. En general, aquestes tensions són derivades per les grans concentracions de turistes en determinats atractius turístics i per la proliferació de turistes de curta estada que degraden l'experiència a la destinació. Com subratlla aquest mateix autor, els plans integradors que proposa l'UNESCO són difícils d'instaurar a Espanya, on el planejament urbanístic segueix sent l'instrument més utilitzat per ordenar el turisme.

Taula 10. Principals problemes i orientacions per a la sostenibilitat del turisme a les ciutats històriques

Problemes	Orientacions
<ul style="list-style-type: none"> • Tensió entre antigues i noves funcions. • Saturació i congestió motivada per l'augment del nombre de visitants, especialment excursionistes. • Destrucció del patrimoni històric artístic. • Banalització social, econòmica i cultural de la societat d'acolliment. 	<ul style="list-style-type: none"> • Reordenar els fluxos de turistes i visitants. • Polítiques de protecció i recuperació del patrimoni. • Establir mesures de capacitat d'acolliment. • Engregar plans de gestió integral de la destinació que integrin la visió territorial, urbanística, patrimonial i turística.

Font: Elaboració pròpia a partir de Troitiño Vinuesa (2007).

Les limitacions del planejament urbà (totalment centrat en el creixement urbà), van motivar l'aparició d'instruments de planificació urbana-turística des de principis de la dècada dels 90, com uns plans estratègics, fonamentats en *el citymarketing* i en la integració de variables socials, culturals, econòmiques, ambientals i urbanístic-territorials (Vera *et al.*, 2011).

4.4. Gestió sostenible en destinacions de muntanya i neu

Segons l'Organització de les Nacions Unides (ONU), les muntanyes ocupen un quart de la superfície terrestre i alberguen el 12% de la població humana. Si alguna cosa les caracteritza és la seva enorme diversitat. Des del nivell del mar fins als 9.000 metres, podem trobar des de zones muntanyenques amb boscos tropicals plujosos a zones dominades pels gels permanents, però totes elles posseeixen unes característiques comunes que fan que l'enfocament del desenvolupament sostenible sigui especialment interessant: la importància dels seus recursos naturals, una població local desfavorida amb baixos nivells de desenvolupament, processos d'emigració, etc.

Al llarg dels anys, les àrees de muntanya han anat augmentant la seva capacitat d'atracció sobre l'ésser humà, motivant modalitats turístiques molt diverses (turisme de neu, de naturalesa, cultural, de salut, d'aventura, d'esports, etc.). El cas, per exemple, dels Alps Suïssos, que ja al segle XIX van començar a ser molt valorats per les classes acomodades d'Europa com a zones de retir on poder gaudir del temps d'oci. Al segle XX, amb la millora de l'accessibilitat, es popularitzen els esports de neu i muntanya que generen les primeres estacions d'esquí, centres de recreació d'alta muntanya. Aquesta tendència, major

Any Internacional de les Muntanyes

Segons l'ONU, dins el marc de l'Any Internacional de les Muntanyes, el turisme de muntanya representa del 15 al 20 % mundial respecte als ingressos turístics mundials.

ús turístic-recreatiu, d'aquest espai també ha fet necessari adoptar mesures per a la seva correcta planificació i gestió, buscant així un desenvolupament sostenible.

Reflexió

Però, com delimitem aquest espai geogràfic? Tots tenim en ment una imatge preconcebuda de la muntanya, però traslladar aquesta a criteris concrets de delimitació no sempre és senzill. Malgrat tenir trets comuns, les àrees de muntanya tenen atributs diferents dins i fora de cada país, per la qual cosa acotar aquest espai, des d'un punt de vista turístic, ha obligat a tenir en compte detalls com l'oferta turística existent i la demanda. Malgrat això, podem matisar que aquest espai geogràfic es caracteritza per baixes densitats de població, una gran diversitat, ser un paisatge muntanyenc situat a les perifèries de les grans concentracions urbanes i posseeixen unes condicions climàtiques característiques.

Com hem indicat, el turisme als espais de muntanya pot basar-se en diferents recursos (parcs naturals, balnearis, flora, fauna, etc.), però el protagonista en aquest epígraf és el turisme de neu, en ser exclusiu d'aquests espais. És a dir, el turisme de naturalesa pot desenvolupar-se en diferents espais geogràfics (en trobar-se també aquests recursos al litoral, per exemple), mentre que el turisme de neu únicament apareix en espais molt concrets, a una determinada altitud i latitud. A nivell mundial destaquen països com Japó, Estats Units, Itàlia, Suïssa i França. A més a més, és aquest tipus de turisme el que més ha organitzat el territori de moltes àrees de muntanya a causa de la seva importància socioeconòmica, de la mà de les estacions d'esbarjo d'alta muntanya.

A l'actualitat, el turisme de muntanya s'enfronta a seriosos reptes, entre els quals destaca la seva marcada estacionalitat (centrada a l'hivern amb el turisme de neu), la necessitat de complementar/diversificar el seu model de negoci amb altres tipus de turisme (IET, 2009), com el turisme de naturalesa, que analitzarem en el següent punt, i l'existència d'un mercat que demanda cada vegada més usos recreatius i amenaça la conservació dels recursos. Com indica Hudson (2006), el principal dany és la desforestació i l'alteració d'usos del sòl per a la construcció de tota l'oferta associada, citant com a exemple els Alps, Estats Units, Canadà i Japó.

Però, el més important és saber que aquests processos s'han de fer seguint els principis de la sostenibilitat, ja que de no fer-ho així desemboquen generalment en impactes negatius com:

- Especulació.
- Exclusió social.
- Impactes ambientals.
- Abandonament d'activitats tradicionals.
- Polarització de la riquesa.
- Degradació de la qualitat de vida.
- Massificació.
- Degradació de recursos pel seu ús intensiu per part dels turistes.
- Alteració de l'ús de la terra de la muntanya per a la seva adequació a l'ús turístic (construcció de preses, desforestació, ampliació de carreteres, etc.).
- Generació de residus.

- Excés d'oferta d'allotjament i immobiliària.

Per aconseguir-ho, s'han d'aplicar instruments i tècniques de gestió sostenible, ordenant coherentment el desenvolupament turístic. Parlem d'eines d'avaluació de la capacitat de càrrega, d'introducció de codis de bones pràctiques pel turista, de conductes de turisme responsable, d'establiment d'indicadors de sostenibilitat, d'estudis d'avaluació d'impacte ambiental, d'implantació de certificacions i de sistemes de gestió ambiental a les empreses i a les organitzacions d'aquests espais, de control d'accessos, etc.

4.5. Gestió sostenible d'espais naturals i destinacions d'ecoturisme

Els recursos naturals són el fonament de la major part de les visites turístiques mundials i, tal i com hem analitzat, aquests es poden localitzar en diferents espais geogràfics. Així, els espais de muntanya acullen recursos naturals específics com la neu. Mentre que els espais litorals disposen de diferents recursos naturals, entre els quals destaquen les platges (suport del turisme de masses) i els aiguamolls costaners.

En aquest subapartat ens centrarem als espais naturals amb major valor ecològic-paisatgístic, amb recursos tan singulars que han motivat la seva protecció sota alguna de les fórmules jurídiques existents (parc nacional, natural, etc.). Parlem d'espais naturals protegits, àrees de gaudi públic molt sensibles que han estat protegides per harmonitzar el desenvolupament amb la seva conservació.

És precisament en aquests espais on es dona el **turisme de naturalesa o ecoturisme**, que ha crescut de manera significativa durant les dues últimes dècades com a conseqüència dels nous patrons del consumidor turista (més respectuós i conscienciat, que demanda experiències diferents al turisme de masses) i la difusió de l'ecologisme. Un dels principals problemes que trobem en ells és el de la conservació dels recursos ecològics-paisatgístics que la freqüentació turística pot arribar a degradar.

Reflexió

Són idèntics els conceptes turisme de naturalesa i ecoturisme? L'OMT defineix el turisme de naturalesa com "tota forma de turisme en la qual la motivació principal del turista és l'observació i l'apreciació de la naturalesa".

D'altra banda, la primera persona que va encunyar el concepte d'ecoturisme va ser Ceballos-Luscarain (1998), definició també utilitzada per la Unió Internacional per a la Conservació de la Naturalesa (UICN): "Aquella modalitat turística ambientalment responsable consistent a viatjar o visitar àrees naturals sense destorbar amb la finalitat de gaudir, apreciar i estudiar els atractius naturals (paisatge, flora i fauna silvestres) d'aquestes àrees, així com qualsevol manifestació cultural (del present i del passat) que puguin trobar-se aquí, a través d'un procés que promou la conservació, té baix impacte ambiental i cultural i propicia un involucrament actiu i socioeconòmicament benèfic de les poblacions locals".

Així, el concepte ecoturisme sol ser utilitzat com a **sinònim de turisme sostenible i turisme responsable**, enfocat fonamentalment al gaudi del temps d'oci als espais naturals. Analitzant les definicions existents, podríem caracteritzar-ho com un tipus de turisme:

- Basat en l'interès per la naturalesa.
- De baix impacte.
- Amb valors educatius pel turista, que experimenta i aprèn de la naturalesa.
- Que fomenta la conservació dels recursos naturals i la consciència ecològica.
- No consumista.
- Amb beneficis dirigits a les comunitats locals.
- Que respecta la comunitat local.
- Sostenible.

Taula 11. Impactes del turisme en àrees naturals

--	Positius	Negatius
Impactes ambientals	<ul style="list-style-type: none"> • Pot donar lloc a l'adopció de mesures de millora i conservació. • Conscienciar a la comunitat local sobre la creació i protecció d'àrees. Sensibilització. • Recuperació d'edificis i llocs històrics. 	<ul style="list-style-type: none"> • Desenvolupament urbanístic excessiu i sense integració. • Regressió de l'espai natural. • Generació de deixalles. • Erosió i degradació de l'entorn.
Impactes socials	<ul style="list-style-type: none"> • Sensibilització sobre la singularitat històrica i cultural de la comunitat. • Canvis socials a través de l'efecte demostratiu. • Enriquiment cultural a través de la interacció turista-societat local. 	<ul style="list-style-type: none"> • Banalització de la cultura local. • S'estereotipen imatges, la qual cosa fa difícil l'intercanvi cultural. • Tensions per l'ús de recursos locals.
Impactes econòmics	<ul style="list-style-type: none"> • Creació d'ocupacions. • Creació d'infraestructures i serveis. • Pot ajudar a millorar la distribució de les rendes. • Ajuda a diversificar les economies. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pot generar una excessiva dependència del turisme. • Pot originar inflació en els preus locals. • Pressions especulatives. • Repartiment no equitatiu del turisme.

Font: Elaboració pròpia a partir de Crosby i Moreda (1996).

La planificació i gestió sostenible del turisme en aquests espais ha de partir de l'avaluació dels impactes (positius i negatius) del procés de desenvolupament, per així avaluar la seva idoneïtat i orientar les actuacions cap a la minimització d'impactes. S'han de seguir uns principis bàsics que evitin la deterioració i esgotament dels recursos i, a més a més, assegurar el benestar i la cultura de la societat local. Per a això és necessari planificar els projectes turístics a desenvolupar, utilitzant tècniques de gestió turística sostenible com:

- L'orientació cap a turismes alternatius, no massificats, amb un alt valor afegit.
- L'ordenació dels recursos per fer front a la pressió turística.
- Control del nombre de visitants (capacitat de càrrega).
- Utilització d'instruments de planificació territorial i instruments d'ordenació (PGOU, Planes d'Ordenació del Territori, etc.).

Resum

Els models turístics dominants han estat guiats, durant dècades, per la maximització del benefici econòmic, en la majoria d'ocasions a l'empara del consum territorial i la producció d'oferta turística-residencial. A la fi del segle xx, diferents fites actuen com a caixa de ressonància de la sostenibilitat turística i donen lloc a nous paradigmes que promouen un desenvolupament turístic més respectuós amb el medi ambient i les societats locals. És ara quan la sostenibilitat es configura com un factor fonamental de competitivitat. Davant d'aquest escenari turístic renovat, les regions i destinacions turístiques han de definir estratègies i polítiques de turisme sostenible que permetin incorporar els criteris de sostenibilitat als seus processos de desenvolupament turístic. Sorgeixen, d'aquesta forma, instruments i tècniques el màxim objectiu de les quals és avançar cap a un desenvolupament turístic sostenible promogut per models alternatius basats en el respecte mediambiental i l'apoderament de les comunitats locals.

Bibliografia

Amat Montesinos, X. (2013). *La resiliencia del territorio alicantino: una interpretación desde la geografía ecocrítica* (tesis doctoral). Alacant: Universitat d'Alacant.

Ayuso Siart, S. (2003). *Gestión sostenible en la industria turística. Retórica y práctica en el sector hotelero español* (tesis doctoral). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Barragán Muñoz, J. M. (2004). *Las áreas litorales de España. Del análisis geográfico a la gestión integrada*. Cadis: Servei de Publicacions de la Universitat de Cadis.

Barragán Muñoz, J. M., García Onetti, J. i García Sanabria, J. (2011). *Las Comunidades Autónomas y la Gestión Integrada de las Áreas Litorales en España*. Cadis: Xarxa Espanyola de Gestió Integrada d'Àrees Litorals.

Blázquez, M. i la Canyada, I. (2011). *Turismo Placebo. Nueva colonización turística: del Mediterráneo a Mesoamérica y El Caribe. Lógicas espaciales del capital turístico*. Managua: Enlace.

Blázquez Sánchez, J. (2012). "Impactos, riesgos y limitaciones de los modelos turísticos convencionales: nivel macro-socioeconómico, nivel micro-socioeconómico, medioambiental y sociocultural". A: Rivera Mateos, M. i Rodríguez García, L. (coords.), *Turismo responsable, sostenibilidad y desarrollo local comunitario*. Còrdova: Càtedra Intercultural (Universitat de Còrdova).

Buades, J., la Canyada, I. i Gascón, J. (2012). *El turismo en el inicio del Milenio. Una lectura crítica a tres voces*. Madrid: Fòrum de Turisme Responsable, Xarxa de Consum Solidari, Picu Rabicu i Espai per un Turisme Just.

Calle, M. de la (2002). *La ciudad histórica como destino turístico*. Barcelona: Ariel Turismo.

la Canyada, I. (coord.) (2013). *Turismo en Centroamérica. Un diagnóstico para el debate*. Managua: Editorial Enlace.

Ceballos-Luscaráin, H. (1998). *Ecoturismo, naturaleza y desarrollo sostenible*. Mèxic: Editorial DINA.

Coccosis, H. (2009). "Sustainable development and tourism: opportunities and threats to cultural heritage from tourism". In: Fusco Girard, L. i Nijkamp, P. (ids), *Cultural tourism and sustainable local development* (pàg. 47-56). Surrey: Ahsgate Publishing Limited.

Comisión de las Comunidades Europeas (2001). *Libro Blanco de la Gobernanza Europea*. Bruselas: UE.

Crosby, A. i Moreda, A. (1996). *Elementos básicos para un turismo sostenible en las áreas naturales*. Agència Espanyola de Cooperació Internacional, Govern de Navarra i Centre Europeu de Formació Ambiental i Turística.

Elkington, J. (1994). "Towards a sustainable corporation: win-win business strategies for sustainable development". *California Management Review* (Vol 36, N° 2, pp 90-100).

EUROPARC (2011). *Anuario 2011 de las áreas protegidas en España*.

Farinós Dasí, J. (coord.) (2011). *La gestión integrada de las zonas costeras*. València: Universitat de València.

Frey, N. i George, R. (2008). "Responsible tourism and the tourism industry: a demand and supply perspective". In: Spenceley, A., *Responsible Tourism. Critical Issues for conservation and development* (pàg. 107-128). London: Earthscan.

Gómez Oreja, D. (2007). *Evaluación Ambiental Estratégica. Un instrumento para integrar el medio ambiente en la elaboración de planes y programas*. Madrid: Mundi-Prensa.

Gómez Oreja, D. i Gómez Villarino, T. (2011). "Ordenación del Territorio y Gestión Integral de Áreas Costeras". A: J. Farinós Dasí (coord.) (2011). *La gestión integrada de las zonas costeras*. València: Universitat de València.

González Herrera, M. (2006). "La evaluación del impacto ambiental como instrumento de gestión de destinos turísticos". *Teoría y Praxis* (N° 2, pàg. 105-126).

Hall, D. i Richards, G. (2003). *Tourism and sustainable development*. London: Routledge.

Herremans, I. M. (2006). (id.). *Cases in Sustainable Tourism. An Experiential Approach to Making Decisions*. New York: The Haworth Hospitality.

Hudson, S. (2006). "Ski Resorts: Enjoyment versus Environmental Responsibility-Does there have to Be a Choice? In: Herremans, I. M. (id.), *Cases in Sustainable Tourism. An Experiential Approach to Making Decisions* (pàg. 123-143). New York: The Haworth Hospitality.

ITE-Institut de Turisme d'Espanya (2009). *Turismo de montaña*. Estudios de Productos Turísticos.

Ivars Baidal, J. A. (2003). *Planificación turística de los espacios regionales en España*. Madrid: Síntesis.

Maldonado, T. (2008). "Tecnologías sociales, el nuevo cliente y nuevas estrategias de posicionamiento y comercialización". *EconRed*.

Martos Molina, M. i Poliment Fernández, J. I. (2010). "Una aproximación al análisis de la actividad turística cultural en la ciudad". *Papers de Turisme* (pàg. 39-57).

Murphy, P. E. (1985). *Tourism. A community approach*. Nueva York: Routledge.

Novo, M. (2006). *El desarrollo sostenible. Su dimensión ambiental y educativa*. Madrid: Pearson Prentice Hall i UNESCO.

Novo, M. (2006). *El desarrollo sostenible. Su dimensión ambiental y educativa*. Madrid: Pearson Prentice Hall i UNESCO.

OCDE (1993). *Core set of indicators for environmental performance reviews*. Environment Monographs (83). París: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Organización Mundial del Turismo (1985). *The State's rol in protecting and promoting culture as a factor of tourism development and the proper use and exploitation of the cultural heritage of sites and monuments for tourism*. Madrid: OMT.

Organización Mundial del Turismo (1995). *Lo que todo gestor debe saber. Guía pràctica para el desarrollo y uso de indicadores de turismo sostenible*. Madrid: OMT.

Organización Mundial del Turismo (2002). "Previsiones mundiales y perfiles de los segmentos de mercado (volumen 7)". En: Organización Mundial del Turismo. *Turismo: Panorama 2020*. Madrid: OMT.

Pérez Taronger, L. M. (2012). "Turismo comunitario: aproximación teórica y experiencias comparadas de casos prácticos". A: M. Rivera Mateos; L. Rodríguez García (coords.). *Turismo responsable, sostenibilidad y desarrollo local comunitario*. Còrdova: Càtedra Intercultural (Universitat de Còrdova).

Salvà Tomàs, P. A. (1998). "Los modelos de desarrollo turístico en el Mediterráneo". *Cuadernos de Turismo* (Nº 2, pàg. 7-24).

Sharpley, R. (2009). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?* London: Earthscan.

Troitiño Vinuesa, M. A. (2007). "Estrategias sostenibles en los destinos patrimoniales. De la promoción a la gestión integradora e innovadora". *Estudios Turísticos* (Nº 172-173, pàg. 225-232).

Troitiño Vinuesa, M. A. (1998a). "Turismo y desarrollo sostenible en ciudades históricas". *Ería* (Nº 47, pàg. 211-228).

Troitiño Vinuesa, M. A. (1998b). "Turismo y desarrollo en las ciudades históricas con patrimonio arquitectónico monumental". *Estudios Turísticos* (Nº 137, pàg. 5-53).

Troitiño Vinuesa, M. A. (1995). "El turismo en las ciudades históricas". *Polígonos* (Nº 5, pàg. 49-65).

Troitiño Vinuesa, M. A., García Hernández, M. i Del Carrer Vaquer, M. (2011). "Las actividades turístico-recreativas en los planes de gestión de los sitios patrimonio mundial. El caso de Aranjuez, Paisaje Cultural de la Humanidad". *Cuadernos de Turismo* (Nº 27, pàg. 907-929).

UICN (2008). Congreso Mundial de la Naturaleza. Barcelona.

Valdés Peláez, L. i Pérez Fernández, J. M. (dirs.) (2003). *Experiencias públicas y privadas en el desarrollo de un modelo de turismo sostenible*. Oviedo: Fundació Universitat d'Oviedo.

Vera, J. F. (dir) (2001). *Planificación y gestión del desarrollo turístico sostenible: Propuestas para la creación de un sistema de indicadores*. Alacant: Institut Universitari de Geografia.

Vera, J. F. e Ivars, J. A. (2003). "Measuring sustainability in a mass tourist destination: pressures, perceptiosn and policy responses in Torrevieja, Spain". *Journal of Sustainable Tourism* (Nº 11, 2&3, pp. 181-203).

Vera, J. F., Palomeque, F. L., Marchena, M. J. i Anton Clavé, S. (2011). *Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos*. València: Tirant Lo Blanch.

